

УДК 811.161.2'373.74:821.161.2С – 1.08

НУЛЬСУФІКСАЛЬНІ ДЕРИВАТИ – ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз найбільш поширених у поетичному ідіостилі В. Стуса нульсуфіксальних лексем. Похідні з матеріально не вираженим суфіксом розглядаються у системно-функціональному ракурсі, орієнтованому на визначенні особливостей їх реалізації в мовно-поетичній дійсності.

Аннотация. В статье выполнен комплексный анализ наиболее распространенных в поэтическом идиолекте В. Стуса нульсуффиксальных лексем. Дериваты с нулевым суффиксом рассматриваются в системно-функциональном ракурсе, ориентированном на выяснение особенностей их реализации в языково-поэтической действительности.

Summary. The article takes the analysis of zero-derivative vocabulary, inherent to V. Stus's poetic idiostyle. Non-affixed derivatives are viewed in terms of their systematic functionality, instrumental to determination of such linguistic units within poetic realm.

Аналіз мовних явищ певної лінгвопоетичної системи є завжди актуальною, значущою мовною проблемою. Коли ж таке дослідження стосується лексики, утвореної за допомогою нульового суфікса, який стає показником виразової лаконічної інформації, що є визначальним для віршової мови, то інтерес до нього значно збільшується. На стилістичні властивості деяких засобів українського словотворення науковці звертали увагу здавна, проте лише з другої половини ХХ століття у вітчизняній лінгвістиці з'явилися ґрунтовні дослідження з питань словотвірної стилістики, у яких аналізувалися експресивні можливості префіксації, суфіксації, словоскладання [15; 3; 4; 7], визначалася роль дериваційного потенціалу у формуванні ідіостилів окремих письменників [10; 5], з'ясовувалася специфіка використання словотвірних механізмів зі стилістичною метою [6].

Пропонована розвідка продовжує цикл публікацій авторів, присвячених розгляді потужного потенціалу інноваційних словотвірних засобів та

лінгвостилістичній ролі дериватів у певному контекстуальному середовищі чи на діяхронічному зрізі [див. 1; 2; 12; 13]

Серед різноманітних лінгвопоетичних засобів поетична мова Василя Стуса репрезентує один з найвиразніших – нульсуфіксальні деривати. Ці структури живуть у його творах повнокровним життям. Завдяки своєму творчому потенціалу вони стають енергійними експресивними сигналами, надаючи поетичному мовленню помітної стилістичної виразності, збагачуючи його потужною експресивністю, напр.: *Вся вигадка – що снилось і з ночі увійшло, до серця прихилилось і мову одняло: ця щедра самострата заради всіх зарад (14, II 71); Тож твердни. Твердни. Твердни. Божа твердь. (II 102); *Вже! Пересілося ждання, от стерпу смертно п'яно (III-2 24).**

У лінгвопоетичній системі В. Стуса нульовий суфікс став показником вираження конкретного значення. Девербативи, утворені за його допомогою, означають предмет, який характеризує дію, названу мотивувальним дієсловом. При цьому похідні здебільшого вказують на:

а) об'єкт дії.: *Немовби враз! Немовби спалах сів як птах (14, I-2 181), У грудях ропавий бубнявіє щем за цих баяндрасників, дурнів, нікчем (II 108), Лють мене пробирає, душу стрясає ляк (III-2 58);*

б) місце дії.: *Вперед забігає твій день, твій останній, попереду – ладь (14, III-2 223), ...і голос болю вільно розтікається по риті часу (III-1 69);*

в) опредметнену дію.: *Мені цей березень подарував – Мов подарунок – березня дари (14, III-1 226), Шурхоти і шепоти, і щеми – то твого спогадування дні – хлюпотять під веслами триреми (I-1 196), І між собою і добою Відчути накол, що росте (I-2 237);*

г) спосіб дії.: *Доки нам піднімати ратища, воювати майбутнє змором (I-2 64).*

Із прагненням поета до максимального використання виразових можливостей словотворення пов'язаний пошук незвичайних, оригінальних дериваційних засобів. У межах нульсуфіксальної системи творення виникають інновації, які стають показовими для ідіостилю В. Стуса. Вони дозволяють актуалізувати ті чи інші аспекти дійсності, характер певного явища, зокрема:

– один акт багаторазово повторюваної опредметненої дії: *Твій голий голос, мов болючий застрик, Устромлено в оцей грудневий свист* (14, I-1 59);

– вичерпану інтенсивність виконуваної опредметненої дії: *Той бідний вуквіт рідної землі, що, кроплений дніпрового водою* (14, III-1 130), *Полярна поніч, синя од натуги* (I-2 173);

– заперечення або відсутність опредметненої дії: *Скалкою небес і бризком сонця озоветься невідь твоя, нерозпочата* (14, III-2 90);

– результативність дії загалом: *І сходить добра упокора Не помсти – жалю. Не меча – Ласкавих слів* (14, I-2 178); *Всього себе – тобі у посаг. У борг. У радощі. В оброн* (I-2 206); *А той, що в довгому подирі, з усіх кутків зорить, як тать* (III 131);

– результативність надмірної інтенсивності дії: *О ті наломи ляку та невситима згага самовтечі, жага згоряння, спалання, автодафе* (III-1 219).

До нульсуфіксальних оказіоналізмів поета належать іменники чоловічого роду на позначення абстрагованої дії, стану, властивості тощо (*продум, смут, зик, опон, змор, скорб*). У загальнономовному вжитку семантика зазначених структур реалізується у похідних з нульовим суфіксом жіночого роду, напр.: *сму́та* < *сму́тний*, *зика* < *зика́ти*, *зикну́ти*; *продума́* < *продума́ти*, *стри́ма* < *стри́мувати*, *стри́мати*; *зва́га* < *зва́жувати*, *зва́жити*; *мі́та* < *мі́тити*. Функціональна модифікація нульсуфіксальних одиниць зумовлена, по-перше, поетичною ситуацією, у якій така зміна є необхідно актуалізованою, художньо вагомою, напр.: *Вже! Пересілося ждання, от стерну смертно п'яно* (III-2 24); *А корбуватий ліс густу шорошив вовну, потвори темряви розповнювали зик* (III-2 109); по-друге, широтою семантичного діапазону твірних – мотивувальних нульсуфіксальних утворень, напр.: *сму́тити* > *сму́т, сму́та, сму́ток, сму́тість, сму́тність*. Менш численні перетворення в мовно-образній системі митця іменників чоловічого роду, напр.: *біг* – *бі́га*, *примі́т* – *примі́та*, *мороз* – *морозь* (*Ревуть мотори, рвуться з берегів, ракети протинають твердь одвічну, і, стомлена од власної біги, задихалась доба кібернетична* (III-2 202).

Інформаційний об'єм новотвору формується відповідно до того лінгвально смислового оточення, яке зумовило його виникнення. Джерелом появи

нульсуфіксальних okazіоналізмів, інтерпретатором їхньої семантики, тією понятійною основою, яка розкриває причину народження, стає художній текст, бо він “є тим мовним цілим та мовною реальністю, у якій словотвірна модель отримує стимул для розкриття своїх дериваційних потенцій” [8, 36]. Семантичні можливості нульсуфіксальних дериватів реалізуються у сфері мови поетичного твору, де ці похідні розширюють семантичну структуру. Номінанти з нульовим суфіксом, становлячи певною мірою абстракцію, у мовно-поетичній ситуації конкретизуються, напр.: *Образ – Коханої чи Зненавиди? Дякую, Боже, за мить торжества...* (I-1 139); *В обмерзлу душу зашпори зайшли, І нехіть прикорочує бажання...* (III-2, 102).

Серед okazіоналізмів фіксуються незвичні, часом несподівані нульсуфіксальні структури, які поповнюють ресурси зображальних засобів у поетичному тексті, напр.: *Задумалася свічка – повечоровий сплах. Розрада невеличка – і голова в руках* (I-1 82), сплах – від *сплахнути*, літературне – *спалах* від *спалахнути*. Основна частина нульсуфіксальних відприкметникових іменників, як правило, з абстрактним чи збірним значенням (*гидь, гладь, нудь, муть, сизь*) теж була okazіоналізмами, породженими поетичною мовою. З часом окремі з них стали загальноживаними, напр.: *Коли на серці довгі трени, Не пий так довго чадну сизь...* (I-2 41). За аналогією до цих структур виникли слова *грузь, близьь, бридь, тонь, ладь* тощо, які приваблюють своєю свіжістю, оригінальністю, напр.: *В безсловеснім гаморі радінь Далечіє близьь, немов розплата...* (III 1 262).

Особливе бачення певної реалії поет прагне точно і лаконічно втілити в новій, незвичній нульсуфіксальній формі, яка має семантичні відповідники серед усталених нормативних лексем. Так, нульсуфіксальні okazіоналізми **вищ, виш** – “простір, вищий від земної поверхні” значеннєво адекватні структурам *вись, висота, вишина, височина, високість*. Аналогічну семантику має оригінальне нульсуфіксальне утворення **надвищ** < надвисокий, проте ця структура в поетичному контексті відзначається новими семантико-експресивними відтінками, напр.: *У небо, у надвищ, у стужу прелюту до сонця, Ікаре, ти рабе, розкриль. Отам і здобудеш останню покуту, розпалиш як горно нагірний свій біль* (III-2 32). Неолексеми з нульовим суфіксом характеризуються більшою конкретністю,

активністю внутрішнього дієслівного змісту, максимальною образною насиченістю порівняно з існуючими семантично ідентичними суфіксальними конструкціями. Так, *вдячність* – “почуття подяки, готовність віддячити за послугу, допомогу, зроблене добро” (11, I 314) – позначає необмежений у часі процес, проте нульсуфіксальне новоутворення **одяка** вказує на факт, який відбувся внаслідок одноактної дії: *Бо це ж – бо – найповинніша повинність: не зраджуючи правду і добро, їм принести без чорних заборол свою любов, одяку і дитинність* (14, I-2 76). Суфіксальна номінація вказує на *дихання* – “процес поглинання кисню і виділення вуглекислоти живими організмами” (11, II 291) і **дих** – одноразова функція дихання, порівняймо: *В золотозубій золотій Одесі на хаджибейських протягах сухих спинивсь мій крок і перевівся дих* (14, II 89).

Нульсуфіксальні утворення стають наочним вираженням негативних емоцій митця: усвідомлення власного безсилля – **знедоля** “важке, нещасне життя”, напр.: *Я зріс на тій знедолі, що рікою хвилиться і що рукою вкаже – не помилиться* – (14, I-2 136); занепокоєння, тривоги – **розтривога** “стан неспокою, тривоги”, **неупокій** “неспокій”, напр.: *Голубінь моя, голубінь! Розтривого моя і муко! Чом не можу я дати тобі своє серце – у добрі руки? (I-1 204), Погребне сонце тліло угорі. Такий неупокій! Така досадна невиспокоєність!* (II 144); втрата будь-якої віри, надії – **спроневіра** “відсутність віри, розчарування”. Дослідження поетичного ідіолекту В. Стуса дає змогу простежити визрівання мотиву зневіри на основі аналізу частоти вживання розгляданих нульсуфіксальних новотворів. Якщо в ранніх поезіях неолексема **спроневіра** фіксується спорадично, то в подальших творах її частотність значно зростає. Ця структура – одна із найпоширеніших інновацій у поетичному доробку В. Стуса, трапляється близько 13 разів. Вона якнайточніше допомагає розкрити задум автора та надає поетичному змісту нових нюансів. Пор.: *Ми менше були за окрайсвітом, за проваллям серця, за вирвами днедавніх спроневір зажебонів мій світ уздовж і вишир* (II 123), *Ця калабаня, ця іржа і гниль, цей сморід болю, горя, спроневіри, наведеної мсти і легкодухих надій на справедливість* (III-2 141), *Був досвіток. І заклена осліпим підсиненим чорнилом спроневіри небесна твердь, мовчала, як отерпла* (III-1 156).

Акцентованим негативним забарвленням позначені в поетичному світі Василя Стуса нульсуфіксальні новотвори **смут** “важкий настрій” (<смутніти, смутитися), **стерп**, **витерп** “терпіння” (<стерпіти, витерпіти), напр.: *Слово, слово, – достиглий смут мій! Набираючи висоту, порятуй од важкої скрути і од радості порятуй* (I-2 87), *Вже! Пересілося ждання, от стерпу смертного п'яний. Дивлюсь – весни ані звання* (III-2 24). Нульсуфіксальним формам вираження емоційно-психологічного стану – **стерп**, **витерп** поет протиставляє новолексеми **нестерп**, **невитерп** із діаметрально протилежним значенням. Ці утворення є виявом закономірної реакції митця на трагічну розбіжність мрій, сподівань і навколишньої дійсності, тому вони символізують у поетичному доробку автора перехід із одного психологічного стану в інший, напр.: *Пробач – за те, що ані вісті не подаватиму. Пробач. Ото невитерпу! Недаром соснова дубиться кора* (III-2 269), Спільнокореневі нульсуфіксальні оказіоналізми утворюють ланцюг протиставлень, які в сукупності є органічним фрагментом складних поетично-психологічних відчуттів митця, напр.: **стерп-натерп-нестерп**, **нахлюп-перехлюп**, **надсад-пересад**, **продума-передум**. У поетично-образній системі майстра окреслюється незвичайна єдність діаметрально протилежних понять.

Поетичні нульсуфіксальні новотвори В. Стуса поширюють синонімічний ряд з домінантою **смерть**. Уявлення стосовно припинення існування, фізичної смерті втілюються в низці структур: **кін** < *кінчатися*, **скон** < *сконати*, **покон** < *поконати*, **погиб** < *погибати*. Особливістю аналізованих інновацій є специфіка змісту, у якому на перший план висувається не власне емотивна, а емотивно-оцінна семантика. Для поета смерть – це не стільки припинення фізичної життєдіяльності, скільки духовний, психологічний занепад, напр.: *Як прохолодо скону, ти свіжиш! Та повнилося серце тихим миром, передчуттям такого опочинку, з якого нас живцем уже не вирвеш* (II 141). Іноді автор вводить у контекст синонімічно пов'язані нульсуфіксальні номінації із семантикою “смерть, припинення існування”, щоб донести всю трагічність цього явища, надати йому більш інтенсивного негативного забарвлення, напр.: *Кажу, акторе, де твої лаштунки? Бо роль твоя скінчилась. Де ж твій кін? У кілька рук несуть тобі дарунки високі біди – про живий загин* (III-1

195), *Тільки як уберегти од скону землю рідну, уберегтись од смерти, од вітрів, сховати голови (I-2 25), Роздерта декорована завіса і гробне тиша, віща, ніби смерть. Ні постаті – на весь великий кін. Хіба що порохи ширяють лячні. А де шаліли пристрасті обачні – вже владарює сардонічний сплін.* (III-1 174).

Отже, нульсуфіксальні утворення відображають специфічну природу ідіолекту митця. Вони стають показником енергійної, динамічної системи письма, задаючи жорсткі чіткі правила. Утворення з нульовим суфіксом становлять специфіку поетичного мовлення, визначаючи стиль, індивідуальну своєрідність художнього мислення майстра, оскільки є тими інформативно-комунікативними, структурно місткими одиницями, які дають можливість об'єктивувати реальну дійсність.

Список використаних джерел

1. Біленко Т.Г. Нульсуфіксальні неолексеми – органічний вияв внутрішнього світу поета //Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип. 18. – Ч. 2: Питання менталітету в українській літературі. – К.: Акцент, 2004. – С. 462 – 472.
2. Біленко Т.Г. Нульсуфіксація як показник ідіостилю //Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвуз. зб. наук. ст. – Вип. XI. – Ч.І: Лінгвістика і літературознавство. – Київ – Ніжин: ТОВ “Видавництво ”Аспект-Поліграф”, 2006. – 336 с.
3. Білодід І.К. Стилістичне збагачення усного літературного мовлення //Українське усне літературне мовлення. – К.: Наукова думка, 1963. – 307 с.
4. Ващенко В.С. Стилістичні явища в українській мові. – Дніпропетровськ: Видавництво ДДУ, 1968. – 158 с.
5. Герман В.В. Лексико-семантичні особливості okazіональних слів у сучасній українській поезії (аналогія, синонімізація, антонімізація) //Філологічні науки. Зб. наук. праць. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – С. 28-38.
6. Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати). – К.: Наук. думка, 1981. – 200 с.

7. Грещук О. Б. Словотвір у процесі породження тексту: Дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 1996. – 150 с.

8. Кубрякова Е.С. О связях между лингвистикой текста и словообразованием //Лингвистические проблемы текста: Сб. науч. тр. – Вып. 217. – М., 1983. – С.32-43.

9. Павленко А.П. Складні іменники-оказіоналізми в поетичному контексті //УЛМШ. – 1983. – № 8 – С. 33-35.

10. Принцевський І.Т. Авторські новотвори в українському поетичному мовленні //Проблеми словообразования русского и украинского языков. – К.: Вища школа, 1976. – С. 150-166.

11. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наук. думка, 1970-1980.

12. Стівбур Л.М. З історії конфіксальної деривації (іменники з формантом *не- ...-ø*) //Нова філологія. – 2001. – №1 (10). – Запоріжжя: ЗДУ. – С. 87-97.

13. Стівбур Л.М. Іменники з конфіксом *по- ...-ø* в історії української мови //Ономастика і апелятиви: Збірник наукових праць. – Випуск №13. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2001. – С. 151-157.

14. Стус В. Твори у 4-х т., 6 кн. /Упоряд. Г.Бурлака, О.Дворко, Дм.Стус. – Львів: Просвіта, 1995. – Т.1-4.

15. Чередниченко І.Г. Стилiстичнi властивостi засобiв українського словотвору i словоскладання //Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. – К.: Рад. школа, 1962. – С. 264-273

Біленко Тетяна Григорівна

Кандидат філологічних наук

Доцент кафедри загальної мовної підготовки

Запорізького національного технічного університету

Адреса: м. Запоріжжя, вул. Товариська, буд. 39, кв. 26.

Контактні телефони: 272-33-98 (дом.)

097-476-67-17

Стовбур Любов Миколаївна

Кандидат філологічних наук

Доцент, завідувач кафедри української мови

Запорізького національного університету

Адреса: м. Запоріжжя, вул. Чарівна, буд. 95, кв. 49

Контактні телефони: 213-96-25 (дом.), 289-12-88 (служб.)

095-790-10-29

096-375-82-30

Передбачувана секція: «Мова і стиль творів Василя Стуса»

